

EL MISTERI D'ELX, LA FESTA MAJOR DEL NOSTRE POBLE

Alfons Llorenç

Cada 14 i cada 15 d'agost de cada any un poble recupera la paraula i el cant. I, amb això, somou tota la geografia -de Salses a Guardamar- d'una llengua i reviu una nació. Elx canta cada estiu per tots els qui parlem les paraules perdurables del seu Misteri. La Festa d'Elx, única peça del teatre religiós medieval representada, ininterrompudament, des del segle XV, a l'interior d'un temple, reactualitza molts dels trets del què hem estat, una part del què som i algun dels símbols del què volem ser. Cada 14 i 15 d'agost, a la ciutat d'Elx, es reviscoda una pàgina de la nostra història, sempre dinàmica, i de la nostra cultura, sempre renovada.

Però, el Misteri d'Elx no és sols una dramatització. És allò que es representa, celebra, es fa i es viu a la Basílica de Santa Maria elxana els dies 14 i 15 d'agost de tots els anys. El 14 és *la Vespra*, la primera jornada, que escenifica la fi de la vida i la mort de la Maredeu, envoltada pels Apòstols. El dia 15, la segona jornada dels drama, *la Festa*, l'argument de la qual és l'enterrament, l'assumpció i coronació de la Verge. El mateix 15, a les 10 del matí, el Misteri surt al carrer amb la processó del soterrar de Maria, amb la participació dels cantors i el cant de psalms continguts en la Consueta del Misteri.

Prèviament, hi ha hagut tota una sèrie d'accions preparatòries, que ens aproximen a les diades jubilaris d'agost i al món de la Festa. Així, el 6 d'agost, festa de la Transfiguració, en la Sala del Consell municipal, es fa la *Prova de veus*, una selecció dels qui cantaran el Misteri supervisada pel consistori en prova de l'adscripció municipal i no eclesiàstica de la Festa elxana. El 10 del mateix mes, festa de sant Llorenç, a les sis de la vesprada, en la basílica major, es realitza la *Prova de l'Àngel*, mitjançant la qual s'escullen els infants resistents al vertigen i, per tant, aptes per a pujar i baixar des de la cúpula, cantant, a dintre dels aparells de la tramoia aèria. Els dies 11, 12 i 13 s'efectuen assajos generals, que venen a ser com representacions extraordinàries per tal de facilitar a un públic més nombrós el gaudi de la representació assumpcionista.

I, així, cada any, des fa segles. El Misteri d'Elx ha estat notícia i tornarà a ser-ho. Parlar del Misteri, que a Elx, anomenen, ben apropiadament, *La Festa*, no és raonar sobre erudicions medievalistes, ni de reconstruccions arqueològiques, ni d'investigacions eruditíssimes. El Misteri, amb la seua càrrega d'història, és present i serà futur. És un bé viu. És la festa major d'una ciutat i la Festa Major d'un poble, del nostre poble. És poble i és vida.

El mateix 15 d'agost ha sigut i és una festa cívica de primera categoria. La Marededéu d'Agost és una marca clara de la nostra nació i de la seua configuració, de l'origen dels valencians i dels mallorquins. El rei Jaume I, conqueridor, fundador de dos regnes independents i el seu repoblador i colonitzador, feia beneir les mesquites mahometanes com a esglésies cristianes dedicades a 'Sancta Maria', i la seua 'Sancta Maria' no podia ser altra que la de la Dormició, ja que l'església medieval commemorava la festa mariana per excel·lència el dia del seu traspàs, el seu naixement al cel, com en el cas dels demés sants i donat que el segle XIII va portar a Europa una floració 'dormicionista' notòria. Era una corrent europea, unida a la gènesi de la ciutat, i al nostre rei li agradava profunditzar en arrels i sincronitzar amb contemporaneïtats. Amador d'amar dames, amb la Dama celestial, amb "*nostra dona Sancta Maria*", engendrava els regnes de Mallorca i València, assenyalant el seu començ, d'ingrés en la Història i en l'Europa que, amb el temps, ajudaríem a dissenyar i construir com a poble entre els pobles. Jaume I en ho escriu en la 'Crònica' dels seus fets: "*En totes les viles que grans fossen, que Déu nos havia donades guanyar de sarraïns, havíem edificada església de Sancta Maria*".

No crec necessari recordar que en aquell temps, la religió era la civilització i cristiandat sinònim d'Humanitat. Per això, aquestes ares consagrades a la Marededéu, reflecteixen la presència en terres que foren del Xarq-al-Andalus, d'un nou sistema cultural, vingut del Nord, seguint els camins de la Tramuntana, d'una nova llengua –la del Misteri d'Elx–, d'una nova gent –els pares del valencians actuals– i d'una nova concepció del món, tan antiga com les més antigues de la Mediterrània mar.

La Festa d'Elx troba el seu germen en aquesta innovació, en la fonamentació del poble valencià i en la llengua que, segons el cronista Ramon Muntaner va arribar a l'Elx del segle XIII, "*e parlen del més bell catalanesc del món*". En aquest definitiu esdeveniment històrico-cultural, en els sincretismes de mites i ritus cuits segle rere segle i en el propi dramatisme de la litúrgia cristiana, que ja havia inspirat rudiments teatrals com les *Epístoles Farcides* o el *Cant de la Sibil·la*, compartit per València, Mallorca, l'Alguer, Elna o Urgell, o en els *misteris* del Corpus o en els drames assumpcionistes de Santa Maria de l'Estany, La Selva i València, troba les seues fonts la Festa d'Elx.

L'Església, al principi, anatemitzà el teatre per les seues evidents connexions paganes. Dels segles III i IV són els principals pamflets contra els espectacles. Tertulià assevera: "*Els dimonis han inspirat als homes l'afecció per les representacions... el teatre representa només accions criminals, de furor a la tragèdia, de llibertinatge a la*

comèdia". Cebrià de Cartago pontificà: "S'aprèn l'adulteri veient-lo representar". Joan Crisòstom assegurà: "El teatre és la pesta de les ciutats... incita a la fornicació, la impudícia i tota mena d'incontinències". Però el cristianisme acabà adoptant les dramatitzacions a fi de difondre millor les zones obscures dels seus dogmes i per a impressionar els sentits dels seus fidels, catequizant-los al mateix temps que tractava d'allunyar-los dels divertiments pagans o, simplement, profans.

Les peces de teatre religiós s'ompliren de nivells de significació i de jocs equívocs. Misteris com el d'Elx, pel fet d'escenificar un dogma, faciliten l'apropiació popular i arriben a ser 'anti-dogmàtics'; aquell principi de fe passa a un món pròxim d'irrealitat, de ficció, d'imaginació i convida a les interpretacions, sempre lliures de les gents. El poble passa, de devot i fidel, a espectador i particip. El temple deixa de ser lloc d'iniciats per tal de convertir-se en espai d'encontre ciutadà: l'església és carrer; la nau, pati; el presbiteri, escenari; l'altar, dormitori; res separa el drama de la funció litúrgica; l'aplaudiment és plegaria i el crit, invocació.

El món sobrenatural i el sensorial cobren el mateix interès i es confonen en una mateixa realitat. Sant Joan és, a Elx, un 'apòstol', un personatge al si d'un argument i un conegut ciutadà. 'La Maria' és la Maria del evangelis canònics i apòcrifs, la de les llegendes i tradicions europees, segons les quals va voler adormir-se i despertar-se a Efes, la ciutat santa d'Artemissa, la deessa sempre verge i jove – les nostres llegendes contenen això mateix de la MaredeDéu –, al mateix temps la seua mort i el seus sofriments podrien ser els de qualsevol dona del veïnat i és, a la vegada, una protagonista d'una obra, una imatge sagrada i així mateix l'infant que la representa i que, quan no ho fa, juga o estudia i, quan, cresca i siga major, potser fabrique sabates o done classes. El Misteri d'Elx confon els sants de l'altar amb els homes del carrer. No és, doncs, sorprenent que la Festa, històricament, haja tingut problemes, entropessons amb l'autoritat eclesiàstica, la qual, en molts moments, l'ha feta objecte de les seues persecucions.

El fidel espectador no veu un argument, viu el com d'una història que coneix. Tot un símptoma; a Elx mai s'ha designat amb el vocable *misteri* la seua *Festa*. I, es que el Misteri, gràcies a aqueix mateix poble, no és un conjunt de supervivències d'una època, la medieval, ja desapareguda. És la festa major de la ciutat, és una terra i una gent; és Elx. És una notícia repetida cíclicament, des de fa molt de temps i cada estiu.

El Misteri ha sabut concentrar la història de la música. Sap compaginar el gregorià –hereu de la salmòdia jueva i del cant popular

greco-romà- amb les polifonies renaixentistes i barroques; els mestres de capella estaven obligats, per contracte, a compondre i, per aquesta raó, cada temps ha deixat la seua petja. Resumeix la història del teatre: la horitzontalitat medieval creuada per la verticalitat manierista; ens retorna la tramoia que va construir l'art dramàtic valencià al segle XV, avantguarda del teatre europeu en aquell moment, aparells que, orgullosament, s'exportaren a la culta Itàlia i que, encara, conservem disseminats pel nostre País sota les espècies de la *carxofa* de Silla, d'Aldaia o de València, la *taronja* de Morella, *l'angelot de la corda* t'Alfarrassí o *l'angelet de l'àguila* de Cocentaina... tot un cel ple d'àngels cantant lloes o virolais, des de l'interior d'artefactes amb vocació de núvols, suspesos en l'aire.

Al Misteri, com va escriure Joan Fuster, *"la festa popular viva recull la tradició docta, i l'alegria pietosa local s'uneix als signes més immediats d'una cultura resistent, i els residus de les velles litúrgies connecten amb l'àmbit del treball de cada dia, i tot té la seguretat ambigua i a la vegada eloqüent dels gran episodis col·lectius"*. És difícil trobar una peça d'origens cultes, que generés una plasmació popular tan ampla, profunda i insistent. A la Festa d'Elx trobem maneres de la nostra millor literatura del XV, la que proporcionà a les nostres lletres un període daurat, amb una llengua que ja havia adquirit maduresa clàssica, que ja no necessitava préstecs llemosins i que ja havia passat les gran proves de Lull, Metge o Marc. El Misteri usa un català de planta valenciana culte sense deixar de ser popular.

La Festa d'Elx, essent una litúrgia estrictament local, ha posat en pràctica, des de l'Edat Mitjana, *troballes* de la dramaturgia moderna universal: l'intercomunicació intensa entre els espectadors i els actors, l'acció desenvolupada entre el públic, l'escenari múltiple, la maquinària aèria, la perfecta conjugació del binomi espai-temps, la diversificació del moviment escènic que arriba a incloure el carrer... És teatre de la globalitat, teatre global.

La Festa d'Elx recull constants eternes. És el fruit de molts anys i moltes persones. És l'esforç secular dels elxans per mantenir unes paraules, uns gestos, unes accions, uns càntics, uns trets, uns límits, una geografia i una configuració que manifesten, al temps que afirmen, la personalitat de la ciutat d'Elx i del poble del País Valencià.

Reviu una cultura sense deixar de ser l'alegria popular. Enllaça l'home i la veu, el joc i la pietat, la paraula i la pedra, la solfa i el teatre. Conjuga la campana, la flor, el ciri, el coet, la llum, el foc, el tro i la palmera amb l'expressió plàstica del cristianisme i el viure de les persones tot el dia de tots els dies.

El Misteri, festa cívica, durant anys de vexació i d'ignomínia, ha constituït l'única aparició pública, oficial, digna i solemne d'una llengua prohibida –la llengua dels valencians–, l'única manifestació plena d'una cultura marginada, que reproduïx íntegrament el seu àmbit, l'única exaltació d'un poble invisibilitzat. És per això que la festa d'Elx es convertí en una insígnia de la llengua, una senyera contra el menyspreu o la persecució i en divisa de la seua unitat contra la irracionalitat. És segell dels orígens del poble valencià i encarnació viva de la nostra supervivència i de la perduració dels distintius d'uns països, de la resistència del poble de tot un poble front a la despersonalització imposada.

Cada agost, a Elx, mor una verge per a que visca un poble. Cada any, la Festa d'Elx reviu i fa viure.

GUIA DEL MISTERI

D'acord amb les normes litúrgiques medievals, que prohibien la participació de la dona, són infants els qui fan els papers femenins. La presència d'una *Capella* feia que els papers els interpretaren capellans i l'existència d'una *Escolania* facilitava que les funcions dels personatges femenins les assumiren els escolanets.

El fort arrelament popular va vèncer les prohibicions del concili de Trento i les successives amonestacions dels bisbes d'Oriola.

Les dues jornades del Misteri es desenvolupen en dues jornades reals. La primera, el 14 d'agost, anomenada *la Vespra*, compren, fonamentalment, la mort de Maria, envoltada pels Apòstols. Un desig d'acompanyament que expressa en començar i que es escoltat pel cel, que li envia la *magrana* o *núvol* per a anunciar-li la pròxima mort. Amb un ciri a la mà, mor la Maredeu, moment en què un altre aparell, l'*Araceli* o *Ressèlica* baixa, amb quatre àngels i Jesús per recollir l'ànima de Maria. I, així acaba la primera part.

Tota la nit és un vetlatori, durant el qual la gent passeja els carrers de la volta de la processó, pel seu conte, portant espelmes enceses; és la *roà*, que expressa el dol col·lectiu de la ciutat per la mare morta.

El 15 d'agost s'inicia amb la processó del soterrar pels carrers d'Elx, una ben antiga desfilada, que ja es feia a Jerusalem al segle IV. Per la vesprada es representa la segona jornada del Misteri, *La Festa*, l'argument de la qual és l'enterrament, el despertar, l'assumpció i coronació de Maria. De nou apareix l'*Araceli*, amb Jesús portant l'animeta per a ressuscitar a sa mare. L'Assumpta puja cap al cel i apareix un altre aparell, amb la Trinitat que corona a la Verge, mentre es canta el *Glòria Patri*, cau una pluja d'oripell, sonen salves i campanes, entre l'emoció, els aplaudiments i els vïtols a la Maredeu del poble d'Elx.